

Oude boskernen in het Groene Woud: over het belang van autochtone bomen en struiken

Verslag veldwerkplaats ----*algemeen*

Liempde, 4 juni 2010

Inleiders:

Bert Maes (Ecologisch Adviesbureau Maes), René van Loon (Ecologisch adviesbureau Van Loon), Ingrid van Westerlaak (Staatsbosbeheer)

De Viltroos, Wilde appel, Wilde mispel en Fladderiep: wie heeft ze nog in het bos? En herkennen we ze eigenlijk wel als we ze zien? Deze veldwerkplaats in het Groene Woud ging over het belang van autochtone bomen en struiken, niet zozeer over kweken en aanplant ervan, maar over wat er nog is in het bos. We leerden ook hoe we ze konden vinden en gingen natuurlijk naar ze op zoek. De discussies gingen over hoe we vervolgens met deze oude boskernen om moeten gaan.

Wat zijn autochtone bomen en struiken?

Autochtoon zijn de bomen en struiken die na de laatste ijstijd in Nederland spontaan zijn gemigreerd. De bomen, struiken en overige planten zijn toen via een paar goed onderzochte routes vanuit Spanje, Italië en mogelijk de Balkan naar Nederland uitgebreid. Autochtone bomen en struiken zijn stammen weer af van de bomen en planten die hieruit zijn voortgekomen. Ze bevatten genetisch materiaal dat al eeuwen in Nederland voorkomt en is uitgeselecteerd. Soms komen weliswaar dezelfde soorten ook elders voor, maar dan met andere genetische kenmerken. Er zijn bijvoorbeeld Nederlandse eiken, die bij ons autochtoon zijn en Zuid-Europese eiken van dezelfde soort, die voor ons land niet autochtoon zijn. Beide zijn aangepast aan hun eigen klimaat en omstandigheden. Autochtone of allochtone herkomst heeft niet zoveel met landsgrenzen te maken. In Duitsland komen bepaalde populaties van bomen en struiken voor die vermoedelijk voor Nederland eveneens autochtoon zijn, vanwege overeenkomstige groeiplaatsomstandigheden. Daarentegen blijken de Drentse Wilde appels (volgens DNA-onderzoek) enigszins te verschillen van die in de rest van Nederland.

In Nederland is 95% van de bomen aangeplant, meestal met materiaal van onbekende origine en dus waarschijnlijk ander genetisch materiaal. Autochtone bomen en struiken zijn hierdoor inmiddels bijna verdrongen: veel soorten en populaties zijn bedreigd of zeldzaam. Per jaar verdwijnen naar schatting gemiddeld 5 autochtone bomen en struiken van bijzondere soorten uit de bosreservaten en natuurgebieden: het gaat daarbij om "grote organismen" als wilde rozen of Winterlinde.

Gebied de Geelders

Het Groene Woud, waarvan de Geelders onderdeel uitmaakt, is een erg gevarieerd gebied, met vooral natte maar ook enkele droge delen, met weiltes, heide, houtwallen, loof- en naaldbos. Diep in de ondergrond zit een ondoordringbare leemlaag, daarboven komen allerlei bodemsoorten voor. Door de overgangen zijn veel natuurwaarden aanwezig; daarom komt bijvoorbeeld de werkgroep mossen en korstmossen regelmatig langs. Bijzondere florasoorten die voorkomen zijn bijvoorbeeld Kussentjesmos, Kleine en Ronde zonnedauw, Dalkruid, Bosanemoon, Salomonszegel, Slanke sleutelbloem en Gevlakte orchis. Bijzondere faunasoorten die hier voorkomen zijn Bont dikkopje, Heideblauwtje, Levendbarende hagedis, Hazelworm en Kamsalamander. Verder is in het Groene Woud veel cultuurhistorie zichtbaar, zoals dreven die gebruikt werden om hakhout naar de dorpen te vervoeren en boswallen. Dit zal later nog aan de orde

komen bij het bekijken van de autochtone bomen en planten. Tijdens deze veldwerkplaats gaan we naar deelgebied de Geelders.

Ingrid van Westerlaak van Staatsbosbeheer vertelt: “de Geelders is al ruim 50 jaar in bezit van Staatsbosbeheer. In 2003 werd een bijzonder beheerplan opgesteld, in de trant van ‘terug naar de wildernis’. Er werden onder andere bomen omgetrokken, sloten afgedamd, poelen gegraven, watergangen meanderend verbreed, er werd geplagd, gemaaid, uitgedund en er werden open plekken gemaakt en grote grazers ingezet. Er werd geprobeerd de grote grazers uit stukken van het gebied met kwetsbare natuur te houden, bijvoorbeeld door ondiepe droge sloten, maar dat werkte niet.” Een deelnemer legt meteen uit waarom niet: “koeien lopen alleen niet door sloten als die zo modderig zijn dat ze bang zijn dat ze blijven steken.” Sommige maatregelen uit het ‘wildernisbeheer’ werkten precies zoals de bedoeling was, aldus Van Westerlaak, zoals meer dood hout laten liggen, wat tot verruiging, meer paddenstoelen en schimmels, insecten en vogels leidde. Ook de open plekken zijn mooie weijtjes geworden. Er kwamen echter ook nieuwe inzichten over cultuurhistorisch beheer versus integrale begrazing. De integrale begrazing is daarom voorlopig stopgezet. Er is nu meer aandacht voor de cultuurhistorie: rond 1900 was er veel in cultuur gebracht land en daarmee samenhangende hoge natuurwaarden. Het blijkt ook steeds meer dat mensen het ook leuk vinden om ‘in een geschiedenisboek te lopen’. Met de plannen voor beheer die nu klaarliggen wordt naast cultuurhistorie ingezet op leefgebieden zoals die van bepaalde vlinders, die afhankelijk zijn van waardplanten zoals die in de Geelders voorkomen, zoals de Kleine ijsvogelvlinder die afhankelijk is van Kamperfoelie. Naast herstel van leefgebieden kunnen mogelijk ook enkele soorten zullen opnieuw geïntroduceerd worden, zoals de Zwartblauwe rapunzel. Het gebied hoort als ‘natte natuurparel’ bij de groep terreinen waar de waterschappen extra aandacht aan besteden. Het waterschap is dan ook van plan is samenwerking met Staatsbosbeheer de waterstand te verhogen. Wanneer het te nat voor ze wordt zullen terpen voor de Das worden aangelegd.

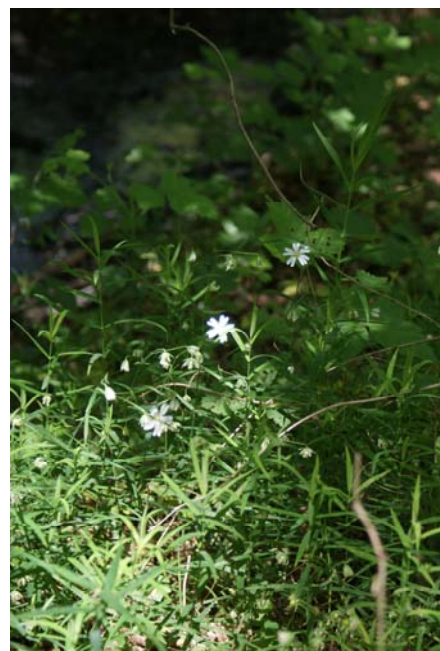
Waar zijn ze?

Bert Maes van Ecologisch Adviesbureau Maes, gaat in op hoe we autochtone bomen en struiken kunnen vinden en hoe we er mee om moeten gaan. Maes: “Vaak is het lastig (exemplaren van) de autochtone soorten te vinden. In sommige gevallen zijn ze direct te herkennen, in andere gevallen, zoals bij eiken, moet DNA-onderzoek uitwijzen of de boom inderdaad verwant is aan de populaties uit

de Spaanse of Italiaanse migratieroute van kort na de laatste ijstijd.” Het autochtone materiaal is dan ook nog niet volledig in kaart gebracht: vooral in het westen van Nederland is nog weinig over locaties bekend. Circa 60% van Nederland is thans geïnventariseerd.

In de literatuur is vaak weinig te vinden: in boeken over dendrologie ontbreken vaak veel inheemse soorten. Maes en verschillende deelnemers raden het boek (onder redactie) van Maes zelf aan (zie referentie onderaan). In dit boek staan de kenmerken van de bomen en struiken goed beschreven en het voorkomen in Nederland en Vlaanderen. Een voorbeeld is de Rode kornoelje, waarvan de meeste varianten warrige opgaande haren aan de onderzijde van het blad hebben, maar bij de struiken die afkomstig zijn uit de Balkan (door recente import) liggen de haren plat.

Daarnaast hebben Maes en zijn collega's veel oude en nieuwe kaarten vergeleken en op de plaatsen waar al van oudsher bos was, nagegaan of er nog iets van het oude bos bestond, of dat er inmiddels nieuwe aanplant was gekomen. Kaarten zijn vaak digitaal beschikbaar dus met deze methode kunt u zelf ook aan de slag. Hij ontdekte dat de meeste autochtone bomen en struiken te vinden zijn in de oude boskernen waar nog lang traditionele bosbouwmethodes werden toegepast, zoals het hakhoutbeheer. Regelmatig komt voor dat in het midden nieuwe aanplant staat, maar dat de bosranden nog oud zijn. Soms vind je soorten die bijna niet in de handel zijn en dan weet je meteen dat het waarschijnlijk om autochtone exemplaren gaat. Koraalmeidoornhybriden en Tweestijlige meidoorn zijn hier voorbeelden van. Ook kan de omgeving je helpen. Zoek op plaatsen waar hakhoutbeheer werd toegepast, in oude houtwallen of op rabatten. Er zijn kruidachtigen die alleen in oude bossen voorkomen. Ze vestigen zich maar heel langzaam in nieuwe bossen. Waar deze 'oudbosindicatoren' voorkomen kun je oud bos en dus autochtone verwachten. Voorbeelden van deze oudbosindicatoren zijn Boskortsteel, Grote muur, Dubbelloof en Kussentjesmos. Ook de Fluitersingel hoor je vaak zingen in oud bos.

Wat doen we er mee?

Zelfs als we eenmaal weten waar autochtone bomen en struiken staan gaat het nog wel eens mis, vaak uit nonchalance of onwetendheid. Maes: “Het is nu bijvoorbeeld mode om op houtwallen rillen aan te leggen. Kun je je voorstellen wat er gebeurt met die ene laatste Viltroos die daar nog stond? Rillen zijn prima, maar let wel even op waar je ze maakt!” Onwetendheid speelt natuurlijk regelmatig een rol. In de Maasheggen, een topgebied voor genetisch interessant materiaal, gebeurt het dat landeigenaren de koppen van de hegstruiken afzagen in plaats van snoeien, wat natuurlijk het einde van de heg, en daarmee kostbaar genenmateriaal, betekent. Ook als sloten opgeschoond worden met groot materiaal sneuvelt er nog wel eens iets. Zeker als de aannemer niet is ingelicht, of niet weet hoe die struik waar hij omheen moet rijden er uitziet. In andere gevallen worden met de beste bedoelingen maatregelen uitgevoerd die destructief zijn. Maes noemt een voorbeeld van een gebied met een bijzondere oude boskern die grenst aan landbouwgebied. Om het bos te beschermen is er een bufferzone aangeplant... met niet-autochtoon plantmateriaal. In plaats van het oude bos te beschermen weet je nu zeker dat de planten gaan kruisen en het over een paar jaar bijna niet meer te bepalen is wat de autochtonen zijn. Door bufferzones ontstaan bovendien schaduwstroken waardoor interessante lichtminnende soorten in de oude bosranden in de knel komen. Ook het weer afkappen van vroeger hakhout kan mislopen als de stammen te lang zijn doorgegroeid en te dik zijn geworden, of wanneer rillen hakhout de op de stobben het opnieuw uitlopen tegengaan (vanwege lichttekort).

Het nadeel is wel, concludeert de hele groep, dat als we alleen de oude bomen en planten beschermen en helemaal niets kappen of snoeien in een gebied, het over een tijdje helemaal verdwenen zal zijn. We moeten op een bepaalde manier verjongen! En nakomelingen in een levende genenbank aanplanten. Een genenbank van ingevroren zaden is bij bomen helaas niet mogelijk. In Duitsland zijn al grote genenbanken vanaf de jaren '70 van de 20^e eeuw, vertelt Maes. De Nederlandse genenbanken bevatten al wel autochtoon materiaal maar zijn zeker nog niet compleet. Ook moet op den duur versnippering worden tegengegaan, planten hebben hier nog meer last van dan dieren. Over de combinatie van het beschermen van autochtone soorten en begrazing is ook nog geen duidelijke aanbeveling te geven, hoewel het vee natuurlijk niet die paar overgebleven exemplaren aan de rand van het bos moet opeten. Exemplaren die opgroeien onder omstandigheden met vraat zijn er soms tegen bestand, ze hebben bijvoorbeeld bepaalde stoffen onder de bast of meer stekels. Maar net als bij het

opnieuw kappen na decennia van uitgroei kunnen exemplaren die al lang geen vraat meer hebben meegemaakt hier niet meer tegen. Ze hebben de weerstand tegen vraat verloren, omdat het ook energie kost die weerstand op peil te houdt. Voorlopig is het in elk geval belangrijk dat we de autochtone struiken en bomen die we hebben, bewaren. Bescherm desnoods tegen reeënvraat door er een hek omheen te zetten.

Belang van autochtone bomen en struiken

Autochtone bomen en struiken hebben door genetische selectie vaak gebiedsspecifieke gunstige eigenschappen gekregen. Een goede aanpassing is ook financieel gezien gunstig: omdat de autochtone soorten het best bestand zijn tegen de lokale omstandigheden zullen ze het het best doen. Andersom zijn bijvoorbeeld insecten aangepast op de bloeitijd van de autochtone planten en bomen, waardoor ze bijdragen aan behoud van de biodiversiteit. De Fladderiep, welke in Nederland bijna was uitgestorven, is een voorbeeld van een soort die niet vatbaar is voor de iepenziekte. Daarnaast zijn de autochtone soorten een onderdeel van de soortenrijkdom en dragen ze bij aan genetische variatie. Deze variatie maakt soorten bestendig voor veranderingen zoals klimaatsverandering en is bovendien een deel van ons cultuurhistorisch erfgoed.

Veldbezoek

Dat de Geelders een nat gebied is wordt meteen duidelijk zodra we het bos ingaan: we worden besprongen door honderden hongerige muggen...maar al snel is iedereen verdiept in de vegetatie. We zien de oudbosindicatoren Bosanemoon en Boskortsteel langs het pad met voormalig hakhout van Zwarte els, Es en Haagbeuk op rabatten en vinden dan de zeldzame Wegedoorn waar we naar zochten. Even verderop zijn de randen van het pad geplaveid met Kussentjesmos, vinden we een grote Koningsvaren en klinkt het “prrrrrrthhhtiktiktikrrrr” van de Fluiter. Een dijkje dat verscholen op ligt een paar meter van het pad valt op vanwege de Zomereiken met een specifieke vorm: waarschijnlijk zijn deze gebruikt als knotboompje om vraat van schapen tegen te gaan. Op deze plaats zal het dijkje met de knotboompjes bewaard blijven voor de cultuurhistorie. Het omringende bos wordt wel verjongd.

Dan volgt de grote schat: de Viltroos, met zowaar een bloem, die van alle kanten wordt gefotografeerd. De Viltroos is te herkennen aan de vrij rechte stekels, het wat viltige blad dat, net als de bottels soms, sterk beklieft is.

Het veldje naast de Viltroos is een van de geslaagde beheerprojecten van het maai-beheer: hier vinden we een groot aantal Rietorchissen en het Rondkoppje. Als we door dicht struikgewas zijn gekropen (“voorzichtig, achter elkaar aan graag en over één paadje want het is hier kwetsbaar”) vinden we een boerenhakhoutbosje van Essen en een paar zeldzame Wegedoorns. Het is nu wat droog, maar omdat het gebied een natte natuurparel is, is er waarschijnlijk financiering voor vernatting te vinden. De vraag is of het wat beter bereikbaar moet worden voor publiek, wat wel nodig is als je het wilt laten zien als cultuurhistorie.

We vervolgen de zoektocht en passeren een vochtige locatie waar we lopen we over een bed van Zonnedauw, maar daarvoor zijn we niet hier. Na enig zoeken vinden we de locatie op de hei waar de Geoorde wilg en Kruipwilg groeien. De Kruipwilg komt gemakkelijk terug na plaggen maar is toch landelijk zeer sterk achteruitgegaan door het verdwijnen van zandige bermen. Maes wijdt uit over de streepjes op de bast waaraan je de wilgen aan kan herkennen – kleine korte streepjes, of juist langer dunnere en de streepjes van de hybride variant die daar weer tussenin zitten, of de Kruipwilg die juist geen streepjes heeft, waarbij een hybride dus heel dunne streepjes heeft – een onge oefende kijker is de draad al snel kwijt. Het is duidelijk dat het boek met kenmerken onmisbaar is. Als laatste zien we nog een stuk waar bos gekapt is in de hoop hei te creëren. “Dit is een

minder gelukt project”, zegt Van Westerlaak, “zoals je ziet kregen we alleen maar Adelaarsvaren. Waarschijnlijk was het te droog”.

Tot slot

Tot slot bespreken we de belangrijkste punten van deze dag. De opmerkingen variëren van: “wat is het hier prachtig” tot “gek hè, dat er hele projecten zijn voor bijvoorbeeld een Boomkikker, maar dat er met inheemse bomen en struiken bijzonder weinig nog gebeurt.” De deelnemers zijn het er over eens dat het belangrijk is om kennis over de autochtone bomen en struiken te hebben en af en toe op te frissen “want je gaat bij beheren al snel over op een grotere schaal als je op kaarten gaat tekenen, dan let je al snel niet meer op die ene individuele boom of struik.” Eén deelnemer vertelt over het mooie vooruitzicht dat we kunnen hebben als we meer aandacht besteden aan autochtoon materiaal: hij was in Bogota in Colombia, waar in de hele stad alleen nog maar autochtoon materiaal gebruikt wordt: nu zijn de epifyten en de kolibries terug in de stad.

Meer informatie:

Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen.

Herkenning, verspreiding, geschiedenis en gebruik. Bert Maes, uitgegeven bij uitgeverij Boom.

Bert Maes, info@ecologischadviesbureaumaes.nl

Rene van Loon, r.w.a.van.loon@freeler.nl

Ingrid van Westerlaak, i.westerlaak@staatsbosbeheer.nl

